

морів та Царгорода, що привело до занепаду міжнародних торгівельних шляхів. Досить часто половці виконували роль найманого війська у міжусобній боротьбі руських князів за владу, укладали союзницькі угоди, дипломатичні шлюби. У той же час відбувалися значні процеси етнічного змішання слов'янського та тюркомовного населення, взаємообмін культурами.

Джерела та література

1. Аркас М. Історія України-Русі/ М. Аркас. – К., Вища школа. 1993. – 414 с.
2. Грушевський М. Історія України/ М. Грушевський. – К., 1994. – 256 с.
3. Гусев В.І. Історія України/ В.І.Гусев, Ю.О.Калінцев, С.В.Кульчицький. – К., Вища школа. 2003. – 431 с.
4. Плетньова С.А. Половцы./С.А.Плетньова. – М., 1990. – 320 с.
5. Мавродина Р.М. Киевская Русь и кочевники (печениги, торки, половцы)/ Р.М.Мавродина. – Л., 1983. – 324 с.
6. Галкина Е.С. Кочевой мир ВосточнойЕвропыконца IX – нач. XII вв. и его влияние на становление Киевской Руси. // Наука и школа, 2006. - №4. - С. 27-30.
7. Полонська-Василенко Н. Історія України./Н.Полонська-Василенко. – К., 1992. – Т. 1. – 588 с.
8. Толочко П.П. Київська Русь. / П.П.Толочко. – К., Абрис. - 1996. – 358 с.
9. Моця О. Середньовічні кочовики на землях України. // Український історик, 2001. - С. 220 - 228.
10. Котляр М.Ф. Війна і воїнська слава очима давньоруських книжників. // УІЖ, 2005. №2. - С. 3 – 15.
11. Рутківська Л.М. Степові кочівники та Київська Русь IX –X ст. // УІЖ, 1965. - №11. – С. 45-48.

УДК 94(477)340.15:342.723 "15/16"

Дмитро Ващук

ДО ПИТАННЯ ЗАХИСТУ ОСОБИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XV – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XVI СТ. У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ МІСЦЕВОГО САМОУПРАВЛІННЯ*

У статті розглянуто питання розвитку місцевого самоуправління на теренах Волині. Зокрема, проаналізовано норми уставної земської грамоти 1501 р. які врегульовували питання юридичного захисту особи.

Ключові слова: Волинь, уставні земські грамоти, юридичний захист особи, місцеве самоуправління

В статье рассмотрен вопрос развития местного самоуправления на территории Волини. В частности, проанализированы нормы уставной земской грамоты 1501 г., которые регулировали вопрос юридической защиты личности.

Ключевые слова: Волинь, уставные земские грамоты, юридическая защита личности, местное самоуправление.

The article highlights the topic on development of the local government on the territory of Volyn region. In particular, the analysis of statutory rural standards of the year 1501, which regulate the issue of legal protection of individual, is done.

The second half of the XV century becomes a turning point in the formation of a local government and the system of legal protection of the individuals. Statutory rural standards as written compilations of laws turned to be the main legal documents to address court cases. The known examples of Statutory rural standards that are currently available are Volyn and Kyiv ones. This paper analyzes the provisions of Volyn Privilege of the year 1501.

The lawsuit mandatory predicted the participation of dukes, lords and local citizens that were selected not by the local authority, but by a claimant and a defendant. For the latter these “judges” de facto executed the function of deputies that not only represented the interest of the defendant and provided legal support but also kept an eye on the correspondence of the proceedings and its results to the written standards.

It is also interesting that the claimant also had the same rights. During the trial the arguments of each party had to be heard and only after that the sentence could be imposed. In case of disagreement with the decision taken, each party had the right to appeal the verdict in the Grand Court, the so-called “higher law”, and officers only set time when this appeal can be considered. An important innovation in the system of legal protection was allowing the nobility to conduct proceedings among their lieges. It was mandatory to involve witnesses during trials, however their quantity was not regulated by standards but was determined independently by the disputed parties.

In addition to these legal protection mechanisms, the so-called dig courts remained active. However, they were not dominant and permanent and functioned as needed, they gathered in a precise place and for the defined cause.

Keywords: Volyn, statutory rural standards, legal protection of individual, local government

Розвиток правових відносин на українських землях Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) з другої половини XV ст. набуває особливого піднесення. У цей час, а саме у 1440–1441 рр., з'являються перші письмові судові збірники [7; 18], відомі в історіографії як уставні земські грамоти або обласні привілеї. Це були офіційні законодавчі акти судово-адміністративного, публічно-правового, приватноправового та соціально-економічного характеру, які надавалися верховною владою ВКЛ областям/землям для законодавчого забезпечення внутрішніх відносин. Вони жалувались від імені великого князя литовського з метою визначення характеру відношення

* Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Держаного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом № Ф 73/23110 (“Система управління та місцевого самоврядування в містах і селах Білорусі й України в 16–18 ст.”).

області/землі до держави і регламентації взаємних стосунків між місцевим населенням і урядовими органами. Приводом до появи такого роду документації стала необхідність затвердження влади господаря в приєднаних регіонах. Практика ефективного використання норм уставних земських грамот в юриспруденції у достатутівий період, сприяла розвитку місцевого самоуправління у царині юриспруденції, зокрема системи захисту особи. З уставних земських грамот українським землям, на сьогоднішній день, відомі лише Волинська та Київська. У цій публікації ми звернемо увагу на аналіз положень Волинського привілею 1501 р.²⁴ [3, с. 269–277] щодо нормативного забезпечення функціонування системи захисту.

Для порушення судової справи потрібна була скарга: “Ижь староста и наместъники наши не мають на нихъ децкихъ своихъ слати первымъ разом, коли на кого жалоба прийдець, нижли перво листом идучимъ обослати; а коли на два листы не станеть, тогда мают децького послати” (1501 р., Ст. 1).

Відповідно на практиці дія норми виглядала так: потерпіла сторона направляла документ (“жалобу”) старості чи намісникам, які зобов’язані були повідомити про неї кривднику у письмовій формі з певними вимогами. Якщо останній ніяк не реагував, то після другого письмового попередження направлявся судовий виконавець – “децкий”. Інша стаття доповнювала описану процедуру: “Естьли бы который противъни, што княз, або панъ, и землянинъ, ино старосте нас обослати, какъ мы навъчимъ листом або посломъ нашимъ, што бы мель с тымъ вчинити, ино ему подле науки нашео вчинити” (1501 р., Ст. 4). Тобто, при отриманні скарги староста, який виконував функції судді, повідомляв про її зміст великого князя литовського. Останній, своєю чергою, давав письмові вказівки стосовно розгляду справи. Таким чином законодавець обмежував можливе свавілля урядників у процесі судочинства. Розпорядження великого князя литовського виглядало так: “...Абыхмо того досмотрели и справедливость тому вчинили”, а розгляд справи відбувався згідно із “приказанем господаря нашего короля его милости” [16, с. 94].

Вказана норма доповнювалась наступним артикулом: “А кн(я)з, и пана, и землянина старосте и наместъникомъ нашимъ одному ихъ не судити, маеть при себе посадити кн(я)зей, и пановъ, и землянь, тоже мает его з ними судити” (1501 р., Ст. 16). Відповідно урядники (староста чи намісники) не мали права самостійно чинити правосуддя. Вони зобов’язувалися залучити до судового процесу інших “суддів” – князів, панів, зем’ян. Їх присутність була об’єктивною необхідністю, а не просто примхою шляхти. Оскільки, як слушно зауважував М. Максимейко, “литовський уряд не володів необхідними відомостями про право, котре діяло в окремих областях... і часто лише вони (князі, пани і зем’яни. – Д. В.) могли засвідчити яку норму права слід використовувати у конкретній справі, які повинності лежали на тій чи іншій землі, тій чи іншій особі” [10, с. 122]²⁵. Таким чином, участь вказаних осіб у судовому процесі була законодавчо закріплена. Згідно із різноманітним актовим матеріалом, ординарним явищем було те, що князів, панів та зем’ян обирали не урядники, а позивач та відповідач [11, арк. 1; 4, с. 71–72]. Для останнього ці “судді” de facto виконували функції заступників, які мали не лише представляти його інтереси та забезпечувати юридичний захист, а й слідкувати за тим, щоб судовий процес та вирок відповідали місцевому писаному праву. Цікавим є ще і той момент, що аналогічні права мала й сторона позивача. Під час судового засідання заслуховувались аргументи кожної із сторін, і лише після цього виносився вирок.

У разі незгоди із прийнятим рішенням по справі, кожна із сторін мала право оскаржити вирок у великокнязівському суді, на так званому “вищому праві”, а урядники лише встановлювали термін появи перед господарем: “...который княз або панъ, або землянинъ стоячи у праве перед старостою, або перед наместъники нашими, а отзовет ся до нас, господаря, на вышьшее право, ино старосте, и наместъникомъ нашимъ того имъ не забороняти, рок положивши, коли мають перед нами стати” (1501 р., Ст. 15). Таке засідання, як правило, відбувалось під час сеймів, а судовий процес відбувався за участю членів Панів-Ради та під головуванням великого князя литовського. Щоправда, розгляд судових справ на сеймах був надзвичайно обтяжливим. Особливо тому, що відтягував час, який необхідно було використовувати для вирішення негайних завдань, головно тих, заради яких і скликався сейм. Показовим щодо цього є свідчення очевидця Віленського сейму 1528 р.: “до вчорашнього дня, крім розгляду безкінечних скарг, обвинувачень і доносів, нічого більше не зроблено; я чув, як сам король декілька разів скаржився на те, що він пригнічений цими справами. Сейм, давно вже назначений, а потім повторно обнародований, до цього часу ще не почався, говорять, що він повинен початися в перший день молодика; між тим, на сейм приїхала велика кількість провінціалів, і вони витрачають час не без досади” [10, с. 124]. Можливо тому господар намагався звести до мінімуму переводу справ на “вище право” [17, с. 294–295]. Цікаве міркування з цього приводу висловив Є. Маховенко. Він вважав, що “довгий час (як мінімум до прийняття Першого Литовського Статуту – Д. В.) незадоволені вироком оскаржували не сам вирок, і апеляція сприймалась не як перегляд справи у вищій судовій інстанції, при участі сторін, а як скарга на суддю, що він не чесний і розглянув справу однобічно. В такому випадку інша сторона заявляла, що спір уже вирішено у нижчому суді і тому великий князь литовський не займався такою справою. Потерпіла сторона мала можливість зняти збитки прямо із судді і тоді спір відбувався між суддею та стороною, яка звинуватила суддю” [24, с. 68–69].

Зауважимо, що розглянута норма загалом була скасована Першим Литовським Статутом (Частина перша Р. 6 §1: “В суду ни хто ся не маеть отозвати перед правом ни до нас, господаря, ни до сойму, для того, абы в том волокиты не было, але повинен будеть каждый один другому достояти права аж до конца” [8, с. 182]). Однак, законодавець надавав таку можливість в разі розгляду справи “не подле права писаного”, ускладнивши при цьому процедуру подачі апеляції. Зокрема, будь-яка особа судового процесу (позивач чи відповідач) вважаючи, що вирок у справі було прийнято із порушенням письмового законодавства, повинна була взяти у суді листа із цим рішенням, у якому зазначався порядок його винесення. Крім цього судді зобов’язувалися надати документ зі своїми печатками і особа разом з цим листом та суддями прибувала до господаря або на найближчий сейм, де

²⁴ У публікації, для спрощення, буде вказано лише номер статті

²⁵ Максимейко Н. Сеймы литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. – Харьков, 1902. – С. 122.

мала представити зазначений лист. У разі відмови судді надати випис зі справи, скаржник разом із трьома шляхтичами мав право вимагати листа повторно, а суддя не повинен був відмовляти. Коли і це не спрацювало, то на суддю накладався штраф у розмірі 12 рублів грошей на користь великого князя литовського, а тому відшкодовувались збитки (Частина друга Р. 6 §1) [8, с. 182].

Важливим нововведенням у системі захисту було право шляхти здійснювати судочинство серед власних підданих: “а людей ихъ не судити, и не радити, судити имъ самымъ люди свои и вины брати каждому зъ своего человека” (1501 р., Ст. 5). Штраф (“вина”), як видно з документу, стягували кожен зі свого підданого. Цією нормою законодавець значно “розвантажив” судовий процес, передавши, частково, судові повноваження власникам. Причиною її запровадження, на думку відомого історика права М. Чубатого, були фінансові питання, а не обмеження особистих прав селян. “В той час, – писав дослідник, – право суду держава вважає скоріше за джерело прибутку, ніж за вияв публічної влади. Тому перенесення права суду було лише делегування пану судити, а то важливіше – стягати прибутки, зв’язані із судом, цебто всі судові оплати” [13, с. 103]. Водночас, вважав учений, що домініальний (приватний) суд виникає на початку XV ст. і його першочерговим завданням було передача судових функцій від держави до приватних панів з метою фінансової користі з суду [13, с. 165].

У джерелах знаходимо звернення до вказаного положення. Зокрема, у 1522 р. в угоді між князями Сангушками Василем Михайловичем та Андрієм Олександровичем щодо вирішення земельних, кримінальних та інших справ було прийнято таке рішення: “А што ся дотычет наших урядников и наших боярь и наших мещан и людеи наших, ино тые наши врядники и бояре и мещане и люди наши промежку себе мають ся правовати перед тыми полюбовными судьями нашими²⁶, а мы сами своими парсунами (при) том не маем быти, а што тые суди верху писаные, полюбовные промежку ими найдут, то мы с obu сторон (маем) принятьи, а которых людей промежку ними тые суди найдут виноватых, ино тыежь суди тым виноватых мають роки покладати, *водлуг земское ухвалы* (курсив наш. – Д. В.), а мы вже сами промежку себе своими парсунами маем своих децких давати, на своих людей, хто кому будет виноват, без каждое отволоки” [17, с. 231]. Тобто, укладачі угоди повністю переклали вирішення судових справ між своїми підданими на обраних суддів, причому без особистої присутності. Слід зауважити, що така процедура не відображена в уставній грамоті, але й водночас не суперечила чинному законодавству. Відповідальність за недотримання умов угоди визначалась грошовим штрафом: “А хто бы з нас не хотел тых судей послушен быти, тот мает заплатити господарю, королю Его Милости тысячу коп грошей, а один другому пятсот коп грошей” [17, с. 231–232]. Як і у попередніх випадках, роль “захисників” виконували судді зі сторони відповідача.

Проте, існувало виключення, коли староста чинив правосуддя серед приватновласницьких підданих. Це було можливими у випадку скоєння ними кримінальних злочинів чотирьох категорій (грабіж, звалтування, нанесення тілесних ушкоджень шляхтичу та підпал): “...старосте на замьку нашомъ судити князскихъ, и паньскихъ, и землянскихъ людей, што ся дотычетъ розбою приличного, квалть и всилство панское, и паней, шляхецькая рана, пожога, абы ся злодейство не множило” (1501 р., Ст. 7). Причиною такого виключення було прагнення попередити поширення кримінальних злочинів (“злодейства”). Водночас, приватновласницькі піддані отримали право залучити до судового процесу додаткових осіб (суддів) з категорії зем’ян: “...а людей ихъ одинъ наместъникъ не маеть судити, маеть тотъ, чий человекъ, судею собе зъ свое руки посадити которого землянина обобравши...” Крім того, ця стаття регламентувала порядок свідчень на суді: “потварнымъ... светькомъ не верити” (1501 р., Ст. 11). Мова йде не лише про повідомлення завідома неправдивої інформації [23, с. 89–90], а й про людей, котрі мали право виступати свідками, причому як зі сторони захисту, так і зі сторони обвинувачення. Згідно із актовими джерелами, ще з кінця XIV ст. це “мали бути люди обов’язково вільні й повноправні, які могли б підкріпити своє свідчення присягою” [14, с. 111].

Кількість свідків не регламентувалось уставними грамотами, а самостійно визначалась спірними сторонами. Так, 15 червня 1496 р. у майновій справі зем’янки волинської Красовської зі своїм земляком Петром Мушатичем і його братом Іваном Андрієвичем на вимогу першої свідком виступав пан Якуб Монтовтович [1, с. 109].

У земельній суперечці між князем Андрієм Сангушком та волинськими зем’янами Грицьком, Султаном, та Богданом Ставецькими (4 грудня 1527 р.), перший залучив свідками 20 шляхтичів та 100 простих людей. Однак Ставецькі виступили рішуче проти та почали вимагати від князя Андрія присяги “*подле права земли Волинское*”, а також дозволу присягнути самим. Проте А. Сангушко не погодився з такими пропозиціями і відписав до великого князя литовського. Він апелював до того, “штожь дей в обычаи права земли Волинское (курсив наш. – Д. В.) того нет, хто ся о земли правует, абы мяль самъ присягати, нижли дей сведки годныи присягають и землю заводять” [17, с. 318–319].

Зауважимо, що в привілеях немає жодного артикулу (статті), який би врегульовував земельні суперечки, однак залучення свідків (при їх наявності) у будь-якому судовому процесі значно підвищувало вірогідність справедливого вирішення. Зважаючи на це, Сигізмунд наказував суддям²⁷ на сеймі в Луцьку довідатись “будет ли то в обычаи, у праве вашомъ Волинскомъ, ижь хто о землю ся правует, самъ не присягаеть, нижли светки ихъ присягу делають и выбы о томъ члонокъ межи ними уставили, podle давности обычая и права вашего Волинского”²⁸. Відповідно до цього і мала остаточно вирішитись справа “...водле права земли Волинское и розказаня и листов наших, которыи есмо имъ с obu сторон на то подавали” [17, с. 318–319]. Як бачимо,

²⁶ Перший обрав собі суддею князя Василя Четвертинського, а другий – пана Михайла Семашковича. Саме вони, згідно угоди, мали вирішувати справу.

²⁷ У даній справі ними були: владика володимирський і берестейський Іон, владика луцький Пахнотій, староста луцький, князь Федір Михайлович Чорторійський, намісник крем’янецький, пан Якуб Михайлович Монтовтович, а також князі, пани і земляни Волинської землі.

²⁸ Схоже на те, що судді мали з’ясувати це питання і оформити відповідну статтю до привілею.

обмеження на кількість свідків, залучених при розгляді справи, не існувало. Єдина умова, яку вимагала норма привілею, це правдивість свідчень. Правда, як видно зі змісту останньої справи, невизначена юридична компетенція свідків призводила до суттєвого затягування справи. Лише 19 листопада 1529 р. Сигізмунд I Старий наказав вирішити наведену справу “відповідно до нового статуту” (курсив наш. – Д. В.) судді повинні вислухати обидві сторони і допустити до присяги тільки свідків” (курсив наш. – Д. В.) [17, с. 358].

Крім зазначених механізмів захисту, актуальними залишалися так звані копні суди, які “збереглися лише тому, що державне законодавство взяло їх під свою опіку” [13, с. 168]. Однак вони не були домінуючими та постійними, а функціонували при потребі, збирались у чітко визначеному місці і вразі виникнення конкретного випадку. Правомірним, за дослідженнями А. Гурбика, вважався такий копний суд, який відбувався у традиційних місцях. У поселенні це були центральний майдан, околиці церкви чи села; за його межами – це кордони населених пунктів, ставки, урочища, стародавні могили, перехрестя тощо. В інших місцях рішення копного суду могло вважатись не правомірним. Виняток становили ті випадки, коли копа збиралась безпосередньо на місці злочину [6, с. 12–15]. При великій кількості людей на копі, тоді від кожного села обирались представники, зазвичай від 3 до 20 осіб [12, с. 143]. До їх компетенції входило проводити розслідування, обшуки, опитувати свідків та ін., правда без винесення остаточного вироку, який цілком залежав від копи [5, с. 97]. Однак, безперечним є той факт, що представлення чи спростування доказів вини обвинуваченого залежало цілком від обраних суддів, авторитет яких мав бути бездоганним та визнаватись усією громадою.

Важливим елементом системи захисту як особистого життя, так і майна була застава (“зарука”). Цьому інституту в уставній грамоті присвячено дві статті: “Нижьли кому хто заручить колко копъ на нас, а тая бы зарука доведена была на кого бы справнымъ доведомъ, ино то есть в нашей воли (1501 р., Ст. 6); А слугам старостинимъ ездячи по селомъ зарукъ не заручати, нижьли бы хто хотел ни чие именье мощно наехати, а любо кого забити, а онъ будеть заручати, и на то довод вчинит, то есть справная зарука” (1501 р., Ст. 10). Тобто мова йде про те, що вразі укладення “заруки” [19; 20] у грошовій формі на користь господаря, він виступав гарантом її дотримання. Слугам старости при роз’їздах по приватновласницьких маєтках заборонялось самостійно стягувати “заруки” [15, с. 21]. Застава мала юридичну силу лише тоді, коли особа на суді надавала докази ймовірного наїзду на її маєток чи загрози життю.

Відповідно до опрацьованих джерел у системі юридичного захисту класифікуються два типи застав:

1) “Зарука” для з’явлення у суді. Цей документ виступав своєрідним гарантійним листом сторони позивача. Він укладався з єдиною метою: притягнути до відповідальності відповіданта у встановлений термін, а при неприбутті на суд, виплачувалась грошова компенсація, власне “зарука” (застава). Скажімо, у листі до князя Андрія Михайловича Сангушка Сигізмунд I Старий наказував обрати собі “дільчих” та разом із “дільчими” князя Андрія Олександровича Сангушка і його сина Федора у встановлений термін “... под зарукою нашою, под тисячма копами грошей (курсив наш. – Д. В.) ... натом місцы стал и діл ровный в тыхъ именьяхъ с ними вчинил, и што тые ділчие ваши, обеде стороне, промежи вами найдут, тогобы еси был послушон конечно, абы то инакъ не было (6 квітня 1527 р.)” [17, с. 301–302]. Зазначена справа цікава ще й тим, що обидва князі зобов’язувались залучити для вирішення конфлікту сторонніх осіб – “дільчих”, від яких, власне, і залежало остаточне рішення.

2) Охоронна “зарука”. Метою видачі такого документу було “недопущення правопорушень” [9, с. 152] та особиста безпека. На жаль, нами поки що не виявлено документів, які б ілюстрували дію норми в нашому регіоні. Проте, за свідченням джерел, це явище було типовим для усієї держави. Зокрема, 15 грудня 1519 р. “охоронну заруку” отримав троцький воєвода, державця мозирський Ольбрахт Гаштольд. Він повідомив великого князя литовського про розлад (“мерзязька”) у стосунках із віленським воєводою Миколаєм Радзивілом і через це “небезпечень на тотъ съемъ ехати, который есмо всемъ вашей милости Паном Радамъ нашимъ положили мети”. Тому він просив поновити попередню “заруку” в сумі 20 тис. кіп грошей. Що і було зроблено Сигізмундом: “Прото ж, абы твоя милость (М. Радзивил. – Д. В.), и с сынами своими, с паномъ воєводою троцькимъ были в миру и во покои сами межы собою и служебники вашими, одинъ на другого ни словом, ани рукою, ани чимъ инымъ не сегали, и были бы ваша милость межы собою во всемъ в покои под тою зарукою нашою двадцатма тисечеи копъ грошей, а дела наши и земские ажбы ваша милость справовали и радили во всемъ згодливе” [21, с. 58]. Значно пізніше, 14 липня 1525 р., О. Гаштольд, будучи вже віленським воєводою та старостою бельським і мозирським, знову отримав охоронного листа від злочинних намірів підчасного Яна Миколайовича Радзивіла. Останні настільки вже знахабнів, що володар змушений був послати до нього свого дворянина із відповідним листом, у якому Сигізмунд I Старий “...повторе тебе приказуемъ под тымъ же закладомъ нашимъ, под тридцатма тисячами копами грошей, а сторона стороне – двадцать тисечи копъ грошей, абы еси через то на пана воєводу, его милость, пана Кгаштола самого, и на слуг, и подданныхъ его какъ рукою, так и словомъ не сегал, и во всемъ добромъ покою и слуги, и подданные твои напротивку пана воєводи и слуг, и подданныхъ его милости быти конечно”. Розв’язати справу володар обіцяв після приїзду до ВКЛ [22, с. 168–169]. Тобто, сума застави була встановлена у 30 тис. кіп грошей, з яких 10 тис. у разі її порушення, йшло на користь великого князя литовського. Принагідно зауважимо, що вже в другій половині XVI ст. шляхтичі в разі неможливості власними силами чинити опір наїздам, окрім охоронних грамот, “шукали підтримки у своїх патронів, які в свою чергу зобов’язувались захищати клієнтів” [2, с. 108].

Отже, з другої половини XV ст. норми письмового законодавства стають домінуючими у суспільстві, поступово витісняючи звичаєве право. Незважаючи на те, що в уставних грамотах прямо, чи опосередковано не згадуються представники адвокатського корпусу, проте особи, які виконували захисні юридичні функції стали частиною правової системи. Доказом цього є відповідні артикули Першого Литовського Статуту, який став першим чинним письмовим кодексом для усієї території Великого князівства Литовського: “Таж уставуем, иж

кождый воевода наш и старость, и маршалок земский, и маршалок дворный, и державцы наши каждый у своем повете не мають подданных наших иначе судити и справовати, леч тыми писаными, которые всим подданным нашим Великого князства дали” [8, с. 181].

Джерела та література

1. Акты Литовской Метрики. Собраны Ф. Леонтовичем. – Т. I. – Вып. I (1413–1498). – Варшава, 1896. – 169 с.
2. Блануца А. Соціально-становна зумовленість шляхетських наїздів на Волині у другій половині XVI ст. // Український історичний журнал. – 2003. – № 4. – С. 103–111.
3. Ващук Д. “АБЫХМО ДЕРЖАЛИ ИХЪ ПОДЛЕ ПРАВА ИХ ЗЕМЛИ” (Населення Київщини та Волині і великокнязівська влада в XV–XVI ст.). – К., 2009. – 320 с.
4. Ващук Д. Формування правової культури Великого князівства Литовського у другій половині XV – першій третині XVI ст. // Український історичний журнал. – № 1. – 2014. – С. 59–72.
5. Гурбик А. Правовий інститут “гоніння сліду” в копному судочинстві українських земель Великого князівства Литовського // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – Т. II. – С. 96–111.
6. Гурбик А. Трактуння “судових околиць” в громадському судочинстві на українських землях Великого князівства Литовського // *Ukraina Lithuanica: студії з історії Великого князівства Литовського*. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – Т. I. – С. 11–33.
7. Жемайтис С. Привилей Новогрудской земле 1440 г. // *Рукописные памятники. Публикации и исследования*. – Вып. 4. – СПб, 1997. – С. 215–225.
8. Лазутка С., Валиконитэ И., Гудавичюс Э. Первый Литовский Статут (1529 г.). – Вильнюс, 2004. – 522 с.
9. Любавский М. Очерк истории Литовско-Русского государства до Люблинской унии включительно. – М., 1910. – 379 с.
10. Максимейко Н. Сеймы литовско-русского государства до Люблинской унии 1569 г. – Харьков, 1902. – С205 с.
11. Російська Національна бібліотека м. Санкт-Петербург. Відділ рукописів. – Ф. 293. (Західно-Руські акти). – Оп. 1. – Од. зб. 35. – Арк. 1.
12. Черкаський І. Громадський (копний) суд на Україні-Русі XVI–XVIII ст. // *Праці комісії для виучування історії західноукраїнського та вкраїнського права*. – К., 1928. – Вип. 4. – IX, 714 с.
13. Чубатий М. Огляд історії українського права: історія джерел та державного права. (Записки за викладами на Тайнім Українськім університеті у Львові в рр. 1920 – 1923). – IV Видання / Перша і друга частина в однім томі. – Мюнхен, 1976. – 272 с.
14. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. – К., 2002. – 416 с.
15. Ясинский М. Уставные земские грамоты Литовско-русского государства. – К., 1889. – 210 с.
16. Archiwum książąt Lubartowiczów Sanguszków w Sławucie wydane nakładem właściciela pod kierownictwem Z. L. Radziwińskiego, przy współdziałaniu P. Skobielskiego i B. Gorczaka. – Т. I. (1366-1506). – Lwów, 1887. – 210 s.
17. Archiwum książąt Sanguszków w Sławucie wydane przez Bronisława Gorczaka, konserwatora tegoż archiwum. – Т. III. (1432–1534). – Lwów, 1890. – 556 s.
18. Jablonskis K. Archyvines smulkmenos // *Praeitis*. – Kaunas, 1933. – Т. II. – P. 423–427.
19. Kulisiewicz W. Zaruka w praktyce administracyjnej Wielkiego Księstwa Litewskiego w XV–XVII w. // *Czasopismo prawnohistoryczne*. – 1985. – Tom XXXVII. – Zeszyt 2. – S. 123–137.
20. Kulisiewicz W. Zaruka (Vadium) w prawie litewskim XV–XVII wieku. – Warszawa, 1993. – 193 s.
21. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 10. (1440–1523): Užrašymų knyga 10 / Parengė E. Banionis ir A. Baliulis. – Vilnius, 1997. – 179 p.
22. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 224. (1522–1530): 4-oji Teismų bylų knyga. / S. Lazutka, I. Valikonytė. – Vilnius, 1997. – CXLIX, 514 p.
23. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 225. (1528–1547): 6-oji Teismų bylų knyga. / S. Lazutka, I. Valikonytė ir kt. – Vilnius, 1995. – CXLX, 338 p.
24. Machovenko J. Nelietuvišką žemių teisinė padėtis Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje (XIV – XVIII a.). – Vilnius, 1999. – 218 p.

УДК 340.15 «XIV–XVI»

Андрій Блануца

СТАРОСТИ/НАМІСНИКИ/ДЕРЖАВЦІ У СИСТЕМІ МІСЦЕВОГО УПРАВЛІННЯ В «УКРАЇННИХ» ЗАМКАХ КІНЦЯ XV – СЕРЕДИНИ XVI СТ.*

У статті досліджується специфіка управління старост/намісників/державців у прикордонних замках на південних рубежах Великого князівства Литовського. Повноваження старости/намісника/державці, отримувані від верховного правителя ВКЛ щодо ввіреного йому замку й населення виражаються наступним. По-перше, він був представником великого князя на місці, від імені володаря здійснював керівництво по обороні та

* Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Державного фонду фундаментальних досліджень за конкурсним проектом № Ф 73/23110 («Система управління та місцевого самоврядування в містах і селах Білорусі й України в 16–18 ст.»).